

СЛОБОДАН МАНДИЋ

У БЕСКРАЈНОМ КРУГУ ЦРЊАНСКОГ: КАКО СМО ПОСТАЈАЛИ СУМАТРАИСТИ

Даме и господо,
уважени поштоваоци књижевне речи,

1.

Овде сам да у овом велелепном здању пред председником Матице српске и угледним званицама најпре захвалим и Матици као покровитељу-дариоцу, и жирију који је између разматраних књига изабрао *Панонске њалимјесџе* као достојну да буде крунисана првом новоустановљеном наградом која носи тако речит и звучан наслов: ту најлепшу асоцијацију на *Сеобе* и њеног аутора. Ко год се посвети уметности романа, као најдрагоценији дар би примио признање у знаку Црњанског.

Спадам у оне које је од почетка надањивала проза творца *Чарнојевића, Хиџерборејаца, Љубави у Тоскани*. Њоме сам био понесен од почетка свог књижевног интересовања; додуше, нисам се с овим писцем још сусрео када су већ Његош, Андрић, Ћопић били део усменог предања у мом епском окружењу, из кога је велики романијер био насилно искључен. Милоша Црњанског сам открио у гимназијским данима: ипак је био, срећом, део обавезне лектире. Професора Луку Хајдуковића (који ће доцније објавити и књиге које су омаж Црњанском), опчињен језиком и моћном лирском струјом *Сеоба*, запитао сам како то да о оваквом писцу нема података (није их било у издању које смо читали, а нисам их нашао ни у другим књигама у зрењанинској Библиотеци); професор је одговорио реченицом која је за мене била изненађујући и поразан податак о нашој стварности. Али додао је и једну утешну – брзо ће доћи

и дан Милошевог повратка. Стигао је, тада сам већ био студент; добродошлицу му је упутио наш професор са Семинара за светску књижевност, Никола Милошевић: дочекао је повратника књигом дубоке оданости, студијом какву је до тада добио мало који наш писац. Потом је *Друџа књиџа Сеоба* (из чудних и не баш сасвим разложних мотива, везан утисцима за прву књигу, суздржавао сам се од упуштања у ово читање) постала и моје ново откриће: већ сам знао да је књижевност бескрајни универзум, сада сам увидео и да један писац може бити неисцрпан: да се Црњански из књиге у књигу обнавља, једнако свеж и магичан и у оним годинама за поштовање; *Друџа књиџа Сеоба* превазишла је претходно ремек-дело у мом читању толико да су ми се сада *Сеобе* учиниле заправо као наговештај све оне раскоши и блиставила које доноси њихова *Друџа књиџа* – више оним *Првим* нисам ни стизао да се вратим, *Друџе* су ми отада заувек надокнаде руке. Посебан доживљај били су *Хиперборејци*, једнако су ме радовали и *Коментари*, и *Чарнојевић*, како ли не поменути *Ирис Берлина* или *Микеланђела*; чак и у пригодним текстовима, попут оних о нашем Банату и Банаћанима писаним пре једног века за *Полиџику*, међу којима је и траг моје Сарче, назире се будуће моћно перо, овде једва суздржавано ограничењима новинске маргине – заправо, чини се да не би имало смисла ни издвајати изабрана дела оваквог писца: он је најбољи уцело, када му се комплетан опус изложи.

За читање пак понајбоље је остати насамом с Црњанским. Тумачи су се читавали, писци га својатили, што као претка, као сродника, као пријатеља, као лик своје прозе (на њему се и стицало име); одвијале су се разне могућности читања. Као и у случају Шекспира, или Кафке, литература о писцу закрчила је приступ његовом делу; треба га читати у тишини, у којој се чује његово *копљајуће р*. Препустити се непосредно тим просторима чежње, снова, светлости, радости постојања, који зраче с његових страница.

Оно лето 1977. у мом личном календару подвучено је двоструко: изашла ми је прва књига приповедака, *За временом кишца*, а шест месеци потом, на данашњи дан, отишао је Милош Црњански.

2.

Није тешко установити да је потрага за златним добом и сан о пределима склада, чистоте и спокојства (јер шта су друго Русија, Хипербореја, Суматра), односно вера у дубљи, космички смисао постојања, једна од константи прозе Црњанског.

Црњански каже да је успео врло брзо, у сусретима и разговорима, да Шантића учини суматраистом.

Многи ће, међу које убрајам и себе, читајући Црњанског открити да су такође суматраисти.

Међутим, када савремени писац чита Црњанског, бесмислено би било не напајати се енергијом с таквог извора, увидеће да оно што сâм ради није богзна како ново; опет је судбина стара а стихови мало нови. Али ништа зато, великани не осујећују него подстичу и инспиришу; упућују на тражење сопственог тона, брушење речи и реченица, на потребу да се ухвати сопствено време – у књижевности, као и у животу, има места за све посленике.

3.

И да је Црњански остао ту где је завичај сам изабрао, онде „где нема бесмисла и смрти”, без лондонске подрумске епизоде, рецепција његовог дела вероватно не би у почетку била ништа боља нити примеренија његовој вредности: идеолошки шум је био прејак, уз то требало је времена да се створи и однегује публика, са критиком, дорасла за његово дело, истанчана да чује тај несвакидашњи глас, и с те тачке гледишта готово да је боље што није био ту па је могао да се, у време отопљавања, једнога дана врати, и својим гласним повратком покрене ново интересовање за сопствени опус; и сам писац је говорио да највећим успехом сматра своју поновну појаву у литератури свог народа.

Јер, нико није одједном унео толико новина у нашу књижевност, размичући границе књижевних жанрова, па и ону између стихова и прозе. Измене је донео и новим ритмовима, разглобљеном синтаксом, онеобиченим облицима приповедања и начином компоновања романа; уз то, као што рече један његов тумач, написао је први роман о себи у нашој књижевности. Колико ли је тек недоумица изазвао суматраизам, који је код нас зазвучао као такорећи нов поглед на свет, заснован на универзалној аналогiji, тајној повезаности свих ствари на свету, познатој још митској свести. Поједини критичари су опет писца који се бавио питањем човекове среће и смисла постојања проглашавали нихилистом, оним који је стигао до самог краја, излаз му је смрт говорили су брзоплето, укупани у стварност која је престајала да постоји, не увиђајући да је у Црњанског реч не само о новом језику и неуобичајеној синтакси већ и о моћној поетској визији која осмишљава живот уклапајући га у космичку целину; о воспостављању нарушеног јединства света. Чак ни његово најзначајније дело, *Друџа књиџа Сеоба*, није одмах препознато нити једнодушно прихваћено; уместо добродошлице, освануле су ситничаве примедбе у појединим од приказа по периодици. И најбоља остварења наше

књижевности споро су ишчитавана и канда су неретко морала да прођу кроз оспоравања.

Када су опет она иста тмурна распопложења, оне мисли, неспокојства и зебње од сваке руке, постале наша свакодневица, када су поново разорене вредности с којима смо живели и одагнане отписане у дојучерашњи свет, са својеврсним повратком оног контекста из кога је писац стварао, дело Црњанског су отворила нова и плодносна читања.

И ко би нам данас, изопштаваним и прокаженим (*свуд ми криви, сви нас ређулишу!*), био ближи од песника који је утеху умео да пронађе и једним погледом управљеним у небо.

Од романијера који сведочи да смо они који траже пут управљајући се према звездама.

Да смо још живи.

„Ми смо, Ђурђе, једно чудо.”

И синтагмом „бескрајни плави круг”, том моћном лозинком, отвара читав један (светле просторе) свет чежње и снова, казује и историју спасења појединца, и све о једном национу.

4.

Традицији на којој почива и којој се прикључује савремени српски роман, један од угаоних каменова јесте проза Милоша Црњанског. Како би рекао Мирослав Јосић Вишњић, да парафразирам романијера чија се проза стваралачки сећа запета и мелодије Црњанског: *Дневник о Чарнојевићу* једна је од три књиге без чијег читања српски списатељ не треба ни узимати перо у руку. Нема потребе ни помињати колико је Црњански данас присутан, одавно је један од најчитанијих и најомиљенијих писаца, та ризница остаје извор надахнућа за немали број писаца, велики стваралац сада и као књижевни лик живи у појединим романима, а верујем да ће и признање „Бескрајни плави круг” тим интересовањима, новим читањима како Црњанског тако и оних који ће њему у част стајати на овом месту, дати додатне подстицаје.

И установљавање ове награде која се данас објављује видим као још један вид пишевог трајања са нама; као што се Милоша Црњанског, једним признањем, официјелно већ сећамо поводом дана његова рођења, одсада ћемо то чинити и 30. новембра. Јер, *српџи нема, има Сеоба, Првих и Дружих!**

* Реч приликом примања Награде „Бескрајни плави круг”, у Матици српској, 30. новембра 2019. године.